

GLOBALIZÁCIÓ ÉS JÖVŐKUTATÁS¹

új komplexitás és új tényszerűségek a két terület áthatásaiban

Kiss Endre

az MTA doktora, egyetemi tanár, ELTE–KJF
andkiss@hu.inter.net

Fogalmi kérdések

A *globalizáció* társadalomelméleti fogalma nem új, merev (világ-) hatalmi szerkezetet jelöl, hanem a *társadalmi cselekvés új keretét és közegét*, amelyben a gazdaság, a politika, a kultúra és rajtuk kívül a társadalmi cselekvés összes többi szereplője (aktora) saját viszonylatait új és precedens nélküli módon eredendően globális összefüggésekben *alakítja*. A „globális” jelző eredeti jelentése a „földkerekség egészére kiterjedő”. Ez a meghatározás azonban – korunkat jellemző módon – már eleve elsősorban nem geográfiai vagy fizikai, hanem *sajátos funkcionális, politikai és értékmozzanatokat foglalt össze*.

Ahhoz, hogy a globalizációt létrehozó politikai és értékmozzanatokat a politikai és társadalmi valóság teljes keresztmetszetén végigvezetve mutathassuk fel, az 1945 utáni világtörténelem teljes folyamatának kivételesen sokrétű elemzése szükséges. Ez egyenlő az 1945 utáni kettéosztott világ egyesítésének

kérdéskörével is, hiszen a világ valóságosan érvényben maradó kettéosztása már fogalmi automatizmussal zárna ki a globalizáció fogalmának bármely értelmes használatát.

Mivel az 1945 utáni kettéosztott világnak a „történelem végeként” az emberi jogi neoliberalizmus hegemoniája vetett véget, a globalizáció sorsa elválaszthatatlanul (ha nem is kizárólagosan) fonódik össze a neoliberalizmus történelmi sorsával. A neoliberalizmus mint önelvű politikai irányzat (nem becsülve le a közgazdasági és ismeretelméleti neopozitiva/neoliberalis kezdemények ugyancsak kiemelkedő jelentőségét) új, váratlan konfliktusba kerülhet saját ígéreteivel a társadalmi szabadság realitásainak terében. Az „ideologikus” formában megjelenő szabadságígéret a liberalizmus szerves része. A szabadság általános ígérete azonban nem előlegezheti meg a szabadságnak az egyes társadalmi terekben megvalósuló realitását.

A globalizáció meghatározó folyamatai részei a modern racionalitás előrehaladó kiépülésének. Az újkori racionalitás meghatározó folyamatát azonban nem lehet az ugyancsak történelmi léptékű emancipációra való vonatkoztatás nélkül rekonstruálni. A racionalizáció, a „világ varázstanítás”, a „felvilágosodás dialektikája” új összefüggésben kell hogy

---

¹ A tanulmány gondolatmenetének érdemi vonásai a T 048539. számú, jelenleg is futó OTKA-pályázat (*Jövőkutatás az interaktív társadalomban*, témavezető: Hideg Éva) keretében kerültek kidolgozásra. A tanulmány más lényeges vetületei a T 043522. számú OTKA-program (*Változás és jövő*, témavezető: Nováky Erzsébet) részeként készültek.

megjelenjen. A mítoszoktól való világtörténelmi búcsúvétel történetfilozófiai *discourse*-jában is jelen kell lennie az emancipáció gondolatkorének. Az újkori racionalitás ellen megfogalmazott összes kritika az előrehaladó racionalizálással arányosan fokozódó mértékben szükségszerűvé váló emancipáció elmaradása miatt fogalmazódik meg. Az emancipáció hiánya kritikus veszélyekbe sodorhatja magát a racionalizálási folyamatot és a globalizáció folyamatát is.

Az 1990-es évek második harmadától a globalizáció fogalma és alkalmazása a jelen világhelyzetnek összefoglaló leírásában legyőzte az ellenállások vele szemben kiépített hadállásait, és diadalmaskodott a teóriában. Nem hazudtolja meg korunk szellemi arculatát az, hogy a globalizációt kísérő történetfilozófiák közül nem annyira a pozitívan leíró, elemző és értelmező változatok nyomultak be legláthatóbban a szellemi térbe, mint inkább egy sor izgalmas új ellen-történelemfelfogás, a késői szocializmus idején gombamódra szaporodó ellenutópia felfogásához és műfajához hasonlóan. Az ellenségképződés és a globalizáció személyekhez kötése és helyenként bűnösnek nyilvánítása ismét aláhúzza, hogy a globalizáció és a jövő kutatás viszonyának igényes elemzéséhez elengedhetetlen a modernség és a globalizáció viszonyának állandó újragondolása.

A történetfilozófiai modernséghez való viszony nemcsak a lehetséges ellenségképek szemszögéből meghatározó. Pozitívan azért az, mert a modernség talajából kinövő globalizáció több döntő vonatkozásban a modernség eddig elért legfontosabb vívmányait is ki akarja ejteni a fejlődés léghajójából. A politika nyelvén fogalmazva: a jóléti állam totalizáló, szociáldemokrata típusú kiépítésének és a jóléti állam ugyancsak totalizáló, neolibe-

rális típusú lerombolásának összeütközéséről van szó. A mai világhelyzet alapvető meghatározó vonása ugyanis nem a tiszta formában vett globalizáció, nem is a tiszta formában vett integráció, hanem az összes államot specifikusan jellemző, az államadósság révén kvalifikált globalizáció vagy integráció.

Kelet és Nyugat alapvető új viszonylata az adós és a hitelező relációja a közös globális modernizáció alapzatán. Azok az államadósságok képezik ennek a viszonynak az alapját, amelyeket a létező szocialista államok első sorban az 1980-as években részben a nemzetközi pénzügyi szervezetektől, részben egyes nyugati államoktól felvettek. Éppen a humorista Hofi Géza kötötte össze egyik monológjában a helyzetben rejlő, mindaddig közvetíthetetlennek tűnő két elemet, amikor felvette a kérdést: szép dolog-e egy haldoklótól kölcsönöket kérni. A nemzetközi adósság-probléma ezért nemcsak mint a nemzetközi politika vagy nemzetközi gazdaság, hanem mint a globalizáció elméleti problémája is szüntelenül jelen lesz a jövő kutatás újrafogalmazásra váró problémái között.

A globalizáció e konkrét szerkezetének következménye a *társadalmi tőke lefelé körrögző spirálja* is. Mint ilyen, érték- és értékelésmentesen kezelendő tény. Éppen, mert a globalizáció következménye, e jelenség is globális, amellyel legfeljebb azért nem lehetetlen együtt élnünk, mert jól együtt tudunk élni mások problémáival. Nem vagyunk vakok a globalizáció számos, impozáns civilizációs eredménye, igazi sikertörténi iránt. Éppen a globalizáció adott, konkrétan manifesztálódott szerkezeti vonásai okozzák azonban, hogy a hatalmas eredmények felfelé és a társadalmi tőke lefelé mozgó spirálja nem keresztezik egymást. A korszerű termelésben munkáló tudáskomponens része egy szélesebb

értelemben használható tudástőke fogalomnak, miközben a közvetlenül az egyik nemzedéktől a következő nemzedékekbe investált társadalmi tőke már nem termelődik újjá az emberi civilizáció és nembeliség szintjén. Mindez azt is jelenti, hogy *a jövő egyben a civilizáció és a barbárság új harcának terepe is lesz*, még akkor is, ha egyik fogalom meghatározása sem fog emlékeztetni az eddigi történelem civilizáció- vagy barbárságfogalmaira.

A globalizáció aktorai

Miközben funkcionális és strukturális okokból a globalizáció hátrább sorolja a kevésbé mozgékony és kötelezettségekkel mértéken felül elhalmozott államot, és lefelé mozgatja a társadalmi tőke spirálját, *valóságos cselekvési teret nyújt új történelmi aktoroknak*, le egészen az egyénekig. *Az aktorok cselekvési szabadsága, mozgásteret a globalizáció körülményei között rendkívüli lehet.*

Az aktoriális oldalt nem könnyű vállalkozás beépíteni a globalizációs teóriába. Egyrészt azért, mert mérhetetlenül triviális, nemegyszer még azt is nehéz elfogadtatni, hogy a szinguláris aktorok szabad tevékenysége egyáltalán legitím része lehet a tudományos kutatásnak. Másrészt azért, mert az aktoriális oldal fontossága a maga „hihetetlenségében” is kevésbé teoretikus elem. Harmadrészt azért, mert az aktoriális oldal a maga esetlegességeiben nem mindig mutatja fel a mögötte álló dinamikus struktúrákat és funkciókat, érdemi kiemelése ezért akár még értelmezési melléfogásnak is tűnhet. Az aktoriális oldal a globalizáció (és a jövő) elméleteinek sajátos (Heisenberg értelmében vett) „bizonytalansági” jellegét húzza alá, miközben a globalizáció funkcionális rendszerei, ezek dinamikus struktúrái, téridő-viszonylatai a társadalom működésére vonatkozó „törvények” régebbi

felfogásához való közel állást (a nem-bizonytalansági jelleget) valószínűsítenek.

A globalizáció jelenségvilága nem illeszthető bele maradéktalanul a hagyományos demokraciamelet, a tradicionális bürokráciamelet vagy éppen a hagyományos szociális kérdésfelvételek heurisztikus terébe. Attól ugyanis a liberális és demokrata politikai berendezkedés látszólag nem változik, hogy az egyidejűségek megteremtésének vagy a térben való mozgás korlátlanságának hatalma minden olyan tényezőt *leértékel*, amelyek kizárólag térhez vannak kötve, és másrészt minden olyan tényezőt *felértékel*, amelyek az egyidejűség megteremtésének, a térben való korlátlan és ugyancsak az egyidejűség határát feszegető állandó mozgás hatalmával rendelkeznek.

A globalizáció *mikrorétegei* alig térnek el a megszokott mikrokörülményektől, érzékelhetetlenek. A *makrorétegek* ugyancsak érzékelhetetlenek társadalmilag, mert – hüen megfelelően a már általánossá vált címszavaknak – *virtuálisak, absztraktak, funkcionálisak, holisztikusak, globálisak.* A meghatározó konfrontációk szférája ezért a *mezoszint*, amiből ismét az a hamis látszat keletkezhet, hogy a globalizáció csak és kizárólag összeütközéseket jelent.

A jövő társadalmának igazán nagy és specifikusan társadalmi problémája az egyenlőtlenség elviselése, feldolgozása, korrekciója, az azzal való élés és együttélés lesz. Akár 20/80-as, akár 30/70-es, 40/60-as vagy kétharmados társadalmat képzelünk is lelki szemeink elé, ez a társadalom, ami egyébként valóban az individuumok társadalmi is lesz, szélsőséges nagyságrendű egyenlőtlenséget fog (lesz kénytelen) viselni és elviselni. Előrejelezhető ezért, hogy ekkora egyenlőtlenséget hosszabb ideig egyetlen társadalom sem viselhet el. Az egyenlőtlenség ellen fellázadhat a társadalom, de ezzel ellentétes veszély is létezik (amely bekö-

vetkezhet akkor is, ha ez első számú veszély nem következne be), és ez az ilyen szélsőséges egyenlőtlenség formális vagy informális szankcionálása. Mind a lázadásra, mind a szankcionálásra megvannak már napjainkban is az első, csíraformájú példák.

Amíg a globalizáció hatalmas teret szabadít fel a szabad aktorok cselekvésének, addig a társadalmi formációkba rendezett egyének képviselésének alig léteznek ugyancsak globális aktorai. A hiányzó aktorok problémája kiegészül a hasonlóan hiányzó kompetenciacsoportok kérdésével. *A globális kompetencia feladatának nincsen legitim aktora, a globális aktor nem rendelkezik globális kompetenciával.* Sem a hagyományos prognosztika, sem a hagyományos konszenzusképzés, sem a hagyományos bürokrácia (adminisztráció), sem más hagyományos „intézmények” nem alkalmasak vagy nem képesek a kompetencia legitim kialakítására. Mindezek alapján *megnő a lehetősége annak, hogy éppen a globális döntések lehetnek a legirracionalisabbak.*

A nemzetközi politika új rendjének, az „új világrendnek” lényeges eleme az „azonosság” és a „differencia” viszonyának új értelmezése is. A neoliberális azonosság és differencia logikái 1989-cel leváltották mind a szocialista, mind a keresztény azonosság és differencia alapfogalmait. Ez azt jelenti, hogy *sem a szocialista szolidaritás, sem a keresztény felebaráti szeretet nem enyhíti a differencia brutális hatal-*

mát. A neoliberális azonosság nem áll másból, mint az egyéni szabadság és emberi jogok feltétlen tiszteletéből és ezek biztosításából (amely jogok a társadalmi különbségek vagy a kiinduló eltérések egy nagyságrendjének fennállása esetén formálissá válhatnak). Ilyen esetekben *a differencia már nem egyszerű különbség, érték vagy ideológia, de a társadalmi lét lényegi tulajdonságává is válhat.*

A differenciamozzanat kivételesen nagy súlyát éppen az teszi ki, hogy olyan korszakban élünk, amikor a kettéosztás egy világát az egypólusú világ váltotta fel. Amíg a kettéosztott világban a differenciát a rejtett azonosság alapozta meg, addig a neoliberális-emberi jogi azonosságot kibékíthetetlen differenciák töltik meg konkrét tartalommal. *A differencia hatalma a másság végleges mivolta, annak abszolút foka és mértéke.* A differencia hatalma az azonosság fölött merev és statikus viszonyokat hoz létre. A differencia mértékének egy nagyságrenddel való meghaladása megöli a közvetítés (a kommunikáció) dimenzióit, a differenciaviszony két pólusa nem tud interakcióba lépni egymással. *Minden aktor teljes szabadsága és a kommunikációképtelen, merev szembenállások rendszere – ez a kettősség a jelent és a jövőt összekötő problémák legfontosabbika.*

Kulcsszavak: *globalizáció, modernizáció, kompetencia, akkoriális oldal, differencia*

IRODALOM

- Fukuyama, Francis (1992): *The End of History and the Last Man*. Free Press, New York
- Kiss Endre (2002): *Monetarista globalizáció és magyar rendszerváltás* (Társadalomfilozófiai tanulmányok). Ferenczi & Tsa, Budapest

- Meyer, Martin (1993): *Ende der Geschichte?* Hanser, München–Wien
- Nováky Erzsébet (2004): Participative Futures Studies. In: Nováky Erzsébet – Fridrik Sz. – Szél B. (eds): *Action for the Future*. Futures Studies Centre, BUES-PA, Budapest, 67–79.